

ЛИЧНОСТНИ ДЕТЕРМИНАНТИ НА АВТОНОМНОСТТА

доц. д-р Красимира Минева
Бургаски свободен университет

PERSONAL DETERMINANTS OF AUTONOMY

Krasimira Mineva
Burgas Free University

Abstract: *The study aims to examine the impact of variables related to personal control and self-concept on the autonomous functioning of the individual. The sample consisted of 162 adult subjects. The following psychological methods were used in the study: Worthington Autonomy Scale (Anderson et al., 1994); Self-concept clarity scale (Campbell et al., 1996); M. Rosenberg's self-esteem scale (Rosenberg, 1965); Self-efficacy scale (SES); Mark Sherer, James E. Maddux, Blaise Mercandante, Steven Prentice Dunn, Beth Jacobs, Ronald W. Rogers (Corcoran & Fischer, 2000); Method for assessment of the localization of control, adapted by Angel Velichkov and Maria Radoslavova (Radoslavova and Velichkov, 2005). The results demonstrate the influence on the Autonomy of the Self-efficacy, the Self-Assessment and the Clarity of the Self-concept and have theoretical applicability, as far as they clarify the question of the personal determinants of the successful achievement of the status of autonomy. The conclusions of the empirical research have their practical applicability in psychological counseling for proper focusing of interventions aimed at the autonomy promotion of the consulted persons.*

Key words: *personal autonomy, self-effectiveness, self-concept, self-esteem*

Въведение

Множество променливи оказват влияние върху постигането на психосоциална зрялост. Особено силно и комплексно е въздействието на фактори от семейната среда в комбинация със социо-културални фактори. Това изследване е насочено към установяването на някои личностни променливи, влияещи върху формирането на самостоятелната и зряла личност. То цели да установи дали постигнатото равнище на автономност на личността е различно при индивиди, които се различават по някои от своите личностни характеристики като самооценка, структура на представите за себе си, вяра в собствените способности да се справят с трудни ситуации, вярвания относно причините за получаваните подкрепления. Изследователският интерес е насочен към личностните факторите, които са източници на вариации в нивата на автономност на хората в зряла възраст.

Теоретична рамка:

Понятието за *автономност* има множество различни дефиниции и разбирания, но тук то е изследвано от гледна точка на неговото определение като способност за себенасочване със следните компоненти: поведенческа, емоционална, ценностна автономност и автономност, свързана със семейните отношения [4].

Установено е наличието на позитивна корелация между автономност и Аз-ефективност в различен контекст: при банкови служители в изследване на antecedентите на Аз-ефективността в организационна среда; в академична среда при изследване факторите за висок академичен успех [18, 19], както и позитивно влияние на автономността върху Аз-ефективността [12:10]. Влиянието на социалната подкрепа върху автономността може да бъде позитивно или негативно в зависимост от равнището на Аз-ефективността. Повишаването на социалната подкрепа при индивиди, страдащи от множество заболявания и отличаващи се с високи нива на Аз-ефективност, застрашава постигнатата от тях автономност [22: 9]. С напредването на възрастта хората стават все по-способни да функционират по автономен начин. Съществуват противоречия относно постигането на автономност: в четвъртата декада от живота [23, 24, 25] или след навършване на 50 години [4].

Уилям Джеймс счита, че *самооценката* или нашето усещане за себе си е изцяло под наш контрол. Тя зависи от съотношението между постигнатото и потенциалите на личността, т.е. между успеха и претенциите. С увеличаването на постиженията ще нараства и равнището на самооценката. Когато стремежите не могат да бъдат постигнати и претенциите – удовлетворени, пътят към повишаване на позитивното отношение към себе си преминава през отказа от собствените претенции за притежание на определени потенциали и от очакванията за успех [14]. Самооценката е убеждение, изградено върху личните преценки за собствена ценност, което се различава от Аз-ефективността. Тя е емоционално отношение на личността към себе си – усещане за собствена стойност, докато Аз-ефективността е личната преценка (когнициите) относно личните способности и компетенции. Концептуалното различие между самооценката и Аз-ефективността за Бандура не е нещо маловажно или второстепенно, тъй като е израз на различни психични феномени. Бандура ясно разграничава понятията „самооценка“ и „Аз-ефективност“. Според него самооценката се отнася до общата преценка за себе си, в която участват емоции и вярвания относно собствената ценност и компетентност. *Аз-ефективността* се отнася повече до определени задачи и дейности, в които хората се чувстват ефективни, отколкото до обща оценка за себе си [21]. Аз-ефективността има три измерения [27]:

- магнитут или вярата в справянето при крайно трудни аспекти на задачата;
- устойчивост, измерител на усилията за поддържане на поведението, въпреки пречките при осъществяването му;
- приложимост, т.е. обхвата на приложимост на вярванията в собствената резултатност.

Допускането, че съществува връзка между автономността (измерена чрез равнището на самодетерминирано поведение) и други индивидуални личностни характеристики като локус на контрол и самооценка, е потвърдено емпирично [13]. В условия на висока автономност и висока себerefлексия ориентираният към информация стил на развитие на идентичността е по-оптимален по отношение развитието и интеграцията на идентичността и равнището на самооценката. При високи нива на автономност, когато индивидите приемат, че са автори на своите действия и действията им произтичат от собствената им система от ценности и потребности, високите нива на изследователска активност (информационният стил на структуриране на идентичността) подпомагат интегрирането на идентичността и развитието на самооценката. При хората с по-ниска ориентация към автономност, използването на ориентиран към информация стил на идентичност (слабо автономно регулирана изследователска активност) е негативно свързан с интеграцията на идентичността [15]. Удовлетворя-

ването на потребностите от свързаност и автономност значимо предвижда равнището на самооценката за разлика от удовлетвореността на потребността от компетентност [20].

Когато хората възприемат събитията като зависими от поведението им или от относително постоянните техни характеристики, наричаме това „вярване за вътрешен контрол”. Така Дж. Роттер описва генерализираните вярвания за вътрешен срещу външен контрол на подкрепленията. В основата на концепцията относно приписването на причинност за появата на подкрепленията е теорията за социалното учене [17]. Външният локус на контрол е свързан със заучената безпомощност и пасивността [12]. *Локализацията на контрола (ЛК)* е понятие, което може да обясни свързани със здравето поведения по отношение на тютюнопушене, контрол върху раждаемостта, загуба на наднормено тегло и др. [23].

Яснотата на Аз-концепцията се разглежда като качество на Аз-концепцията [2]. Понятието „яснота на Аз-концепцията” се отнася до структурата на Аз-концепцията и е индикация доколко тя е стабилна във времето, непротиворечива в съдържателен план, достатъчно ясно и надеждно дефинирана. Измерените високи равнища на яснотата на Аз-концепцията показват висока устойчивост, вътрешна съгласуваност и непротиворечивост на възгледите на хората за тях самите [8: 143]. При високи нива на яснота на Аз-концепцията са измерени и високи равнища на автономност [11].

Постановка на изследването

Цел: Изследването има за цел да проучи дали личностни променливи като самооценката, локализацията на контрола, яснотата на Аз-образа и Аз-ефективността детерминират равнището на автономността в зряла възраст.

Задачи:

1. Проверка наличието на различия в нивата на автономността в групите с различна възрастова принадлежност.
2. Изясняване влиянието върху автономността на самооценката, локализацията на контрола, яснотата на Аз-образа и Аз-ефективността.

Хипотези:

1. Допускаме, че съществуват значими различия по възрастов признак в равнищата на Автономност и нейните компоненти.
2. Предполагаме, че съществуват значими положителни корелации между променливите Автономност, Самооценката, Яснота на Аз-концепцията и Аз-ефективност.
3. Допускаме отрицателна значима корелационна връзка между равнището на Автономност и оценката на Локализацията на контрола (високите оценки по ЛК показват екстернална локализация на контрола), т.е. при хората в постигнат статус на автономия локализацията на контрола е интернална.
4. Върху равнището на автономно функциониране повлияват Самооценката, Яснотата на Аз-концепцията, Аз-ефективността и Локализацията на контрола.

Извадка и процедура на изследване:

Извадката е хомогенна, в нея участват 162 студенти, в редовно и задочна форма на обучение в БСУ, а валидните протоколи са 117. Преобладават жените в извадката – 79%. Средната възраст е 36 години.

Администрирането на самооценъчните въпросници бе самостоятелно чрез онлайн формуляри, напълно доброволно и с възможност за анонимно участие. Изследването бе проведено през октомври 2017 г.

Методи:

В изследването бяха използвани следните психологически методики:

1. Скала за измерване на автономността на Уъртингтън (Worthington Autonomy Scale) [4]. Оценъчната скала е четиристепенна от ликертов тип, отговорите варират от „Напълно не съм съгласен” до „Напълно съм съгласен”. Въпросникът има четири субскали, всяка състояща се от 10 твърдения:

➤ субскала „Автономност по отношение на семейна лоялност” измерва доколко човек се чувства свободен от обвързване със собствените си родители или биологично семейство. Обвързването е описано като ситуация, в която родителите и децата действат под въздействието на неизговорени допускания, че базисната удовлетвореност и сигурност може да бъде постигната само вътре в семейството;

➤ субскала „Емоционална автономност” – измерва желанието за упражняване на самоконтрол и емоционална независимост, за постигане на интерперсонална компетентност и за поемане на адекватна социална отговорност;

➤ субскала „Поведенческа автономност” измерва свободата на действие и поемането на отговорност за собственото поведение;

➤ субскала „Ценностна автономност” измерва способността човек да взема морални, професионални и религиозни решения.

Вътрешната консистентност на скалата на Уъртингтън, която получихме е 0,765. Авторите са получили по-висок коефициент – 0,90. Вътрешната съгласуваност по скалите е още по-ниска и поставя под въпрос получените резултати: за „Ценностна автономност” е 0,613; за „Поведенческа автономност” – 0,474; за „Автономност по отношение на семейната лоялност” – 0,375 и за „Емоционална автономност” – 0,319.

2. Скала за измерване яснотата на Аз-концепцията (Self-concept clarity scale) [8]. Скалата се състои от 12 твърдения, които измерват вътрешната консистентност и времевата стабилност на вярванията за себе си, както и сигурността по отношение на тези вярвания. Вътрешната консистентност е 0,886 при стойност на коефициента 0,86, получен от колектива, разработил скалата.

3. Скала за измерване на самооценката на М. Розенберг (Rosenberg self-esteem scale) [17]. Скалата измерва общата самооценка. Състои се от 10 айтема, които измерват себеприемането и себеуважението чрез оценяване на позитивните и негативни чувства на изследваните лица към себе си. Използвана е 4-степенна Ликертова скала: от „силно съм съгласен” до „силно не съм съгласен”. Вътрешната консистентност, получена от Розенберг е 0,77. Изследвана е факторната структура на скалата и е установено, че тя е унидименсионална, приложима при изследване на юноши и на възрастни индивиди (Corwyn, 2000). Суров бал под 30 точки е индикатор за ниска самооценка, а реалната самооценка се движи в границите между 30 и 43 точки. (Ганева, 2010). Надеждността на скалата, получена при настоящото изследване е $\alpha=0.898$ ($n=117$).

4. Скала за измерване на Аз-ефективността (Self-efficacy scale (SES); Mark Sherer, James E. Maddux, Blaise Mercandante, Steven Prentice Dunn, Beth Jacobs, Ronald W. Rogers) [9]. Скалата измерва общото равнище на вярата в собствената компетентност (знания и умения) и общите очаквания за собствената резултатност (ефективност), които не са свързани с ефектите от определени поведения в специфични ситуации. Миналите преживявания, свързани с усещането за компетентност и търсенето на причините за постигане на успех (приписване на причинност) подпомагат процеса на изграждане на общи очаквания за ефективността на собственото поведение. Съставена е от 30 айтема. Състои се от две подскали: обща Аз-ефективност и социална Аз-

ефективност. Оценъчната скала е 5-степенна: от „силно не съм съгласен” до „силно съм съгласен” с твърдението. Коефициентът на Кронбах за надежност на методика е $\alpha=0.86$ за скалата, измерваща общата Аз-ефективност по данни на авторите. Вътрешната консистентност на въпросника, получена в рамките на настоящото изследване е $\alpha=0,839$ ($n=117$).

5. Скала за измерване Локализацията на контрола

Метод за оценка на локализацията на контрола, адаптиран от Ангел Величков и Мария Радославова. Методиката се основава на оригиналния тест на Ротер, но вместо 29 двойки алтернативни съждения съдържа 15 двойки, към които са прибавени пет маркиращи двойки. Надеждността на теста е $\alpha=0.67$. Високите балове са индикация за външна локализация на контрола. За българската извадка се приема за норма, че оценки над 8т. са индикация за външен локус на контрол, а оценки до 7т. включително са показателни за вътрешна локализация на контрола [3].

Резултати и обсъждане:

1. Описателна статистика

Таблица 1 съдържа данните от описателната статистика.

Таблица 1. Данни от дескриптивната статистика

	брой	средна	стандартно отклонение
Възраст	117	35,73	10,851
Ценностна автономност	117	31,34	3,63
Емоционална автономност	117	25,75	2,68
Поведенческа автономност	117	26,28	3,79
Автономност по отношение на семейната лоялност	117	27,44	3,22
Автономност	117	116,91	10,33
Локус на контрол	117	6,47	3,02
Яснота на Аз-концепцията	117	44,74	8,23
Самооценка	117	28,61	6,28
Аз-ефективност	117	87,16	10,58

Резултатите показват, че при психично здравите хора в зряла възраст (преобладаващо между 25 и 46 години) от студентската общност най-високо е равнището на Ценностната автономност, т.е в най-висока степен те са постигнали свободата да вземат решения, свързани с морално-етични дилеми, професионално развитие и религиозни въпроси. Най-слабо развита е Емоционалната автономност, което е индикация за трудности при поемането на адекватна социална отговорност, упражняване на самоконтрол, поддържане на емоционалната независимост, както и за дефицити в интерперсоналната компетентност.

Данните от измерване локализацията на контрола показват, че участниците в изследването имат предимно вътрешен локус на контрол, приписват причинност на интрапсихични фактори относно резултатите от действията си и получаването на подкрепления. 64% от изследваните лица са с вътрешна локализация на контрола.

Средната величина на променливата Самооценка в извадката показва, че индивидуалните резултати се намират на границата между реална и ниска самооценка според получените за българската популация норми (Ганева, 2010).

Резултатите, получени за променливите Яснота на Аз-концепцията и Аз-ефективност, не могат да бъдат интерпретирани поради липсата на стандартизация на въпросниците и норми за българската популация.

2. Различия по възрастов признак.

Резултатите от сравнението на средните на измерваните променливи при независими извадки (Т-тест) по възрастов признак са описани в таблица 2.

Таблица 2. Данни от Т-теста за проверката на хипотези за различия между средните на изследваните променливи в групите с различни възрастови параметри.

	Група	N	Средна	Стандартно отклонение	Т-стойност	Ниво на значимост
АВТОНОМНОСТ	до 29	42	116,29	12,96	-,492	0,624
	над 29	75	117,27	8,58		
Емоционална автономност	до 29	42	25,86	3,22	,323	0,747
	над 29	75	25,69	2,35		
Поведенческа автономност	до 29	42	25,29	3,52	-2,151	0,034
	над 29	75	26,84	3,85		
Ценностна автономност	до 29	42	31,10	4,48	-,557	0,579
	над 29	75	31,49	3,07		
Автономност по отн. на семейната лоялност	до 29	42	28,07	3,67	1,603	0,112
	над 29	75	27,081	2,90		
САМООЦЕНКА	до 29	42	27,88	5,301	-0,944	0,347
	над 29	75	29,03	6,77		
ЯСНОТА НА АЗ-КОНЦЕПЦИЯТА	до 29	42	40,17	9,46	-4,415	0,000
	над 29	75	47,34	6,12		
АЗ-ЕФЕКТИВНОСТ	до 29	42	83,21	12,11	-2,888	0,005
	над 29	75	89,40	8,94		
ЛОКУС НА КОНТРОЛ	до 29	42	7,10	2,84	1,682	0,095
	над 29	75	6,12	3,08		

Групите изследвани лица са обособени според допускането за наличие на още един възрастов период преди настъпването на младостта, наречен „възникваща зрелост” и протичащ между 18 и 25/29 години [6; 7: 777]. През периода на възникваща зрелост се наблюдават две основни тенденции: отлагането във времето поемането на социалните роли, характерни за зрелостта, като постъпване на работа, сключване на брак, отглеждане и възпитаване на деца; нарастването продължителността на образованието поради постоянно усложняващата се технологично и информационно глобална икономика възникваща зрелост. Периодът се характеризира с изследване на реално съществуващите възможности в света на възрастните за постигане на интимност, професионална реализация и развитие на собствените възгледи; с експериментиране и нестабилност преди окончателното ангажиране с направените житейски из-

бори. Това предполага развитие и интегриране на собствената идентичност преди навлизането в ранна зрялост [7].

Налице са значими различия в Поведенческата автономност между намиращите се в периода на възникваща зрелост и хората в ранна и средна (до 46 години) възрастност. С увеличаването на възрастта Поведенческата автономност също нараства: увеличава се свободата на действие и поемането на отговорност за собственото поведение. Не са открити значими различия по възрастов признак при променливите измерващи автономността и следните нейни компоненти: ценностна, емоционална автономност и автономност по отношение на семейната лоялност. Резултатите частично потвърждават хипотезата за наличие на значими различия по възрастов признак в постигнатите равнища на автономност и на всички нейни компоненти.

Резултатите потвърждават, че значителен скок в нарастването на автономността можем да очакваме с приближаване на 50-та годишнина в живота на човека или с нейното навършване [4].

Успоредно с нарастването на свободата на действията и поемането на отговорност за тях с увеличаването на възрастта значимо се повишават Яснотата на Аз-концепцията и Аз-ефективността. Възгледите за собствения Аз стават все по-добре съгласувани, по-устойчиви във времето, по-ясно и надеждно дефинирани заедно с нарастване на вътрешната увереност в собствените способности за справяне с трудностите и предизвикателствата в ежедневието.

3. Линейни зависимости между автономност, самооценка, локус на контрол, яснота на Аз-концепцията и Аз-ефективност.

В таблица 3 са представени резултатите от корелационния анализ.

Таблица 3. Резултати от проведения корелационен анализ (корелационен коефициент на Пирсън)

	Автономност	Локус на контрол	Яснота на Аз-концепцията	Самооценка	Аз-ефективност
Автономност	1	-,150	,291**	,354*	,554**
Локус на контрол		1	-,316**	-,085	-,313**
Яснота на Аз-концепцията			1	,325**	,603**
Самооценка				1	,311**
Аз-ефективност					1

** p<0,01

* p<0,05

От табл. 2 се вижда, че статистически значими са корелациите между Автономност и променливите: Яснота на Аз-концепцията, Самооценка и Аз-ефективност. Умерено положителна е връзката между Автономност и Аз-ефективност. Корелациите Автономност – Самооценка и Автономност – Яснота на Аз-концепцията са много ниски положителни. Корелационният анализ не показва наличие на значима връзка между Автономност и Локус на контрол. Получените резултати отхвърлят ка-

тегорично **допускането** за наличие на значима отрицателна корелация между Автономност и Локализация на контрола. Не можем да твърдим, че хората с постигнат статус на автономия се отличават с вътрешна локализация на контрола. Данните потвърждават втората **хипотеза**: Автономността е свързана значимо и положително с Аз-ефективността, Самооценка и Яснота на Аз-концепцията. Подобни резултати са получени през 2011 г. при изследване на яснотата на Аз-концепцията: при индивидите с високи равнища на диференциация и яснота на Аз-концепцията са измерени и високи равнища на автономност [11].

4. Влияние на общата самооценка, яснотата на Аз-концепцията, локализацията на контрола и Аз-ефективността върху автономността.

За целите на провеждането на едномерен еднофакторен дисперсионен анализ (ANOVA) и поради липса на други статистически данни за българската популация резултатите по променлива Автономност са разпределени в три групи според получените за нея данни от описателната статистика. Средната степен на автономност е определена в рамките от 117 до 127 точки суров бал; ниските равнища на автономност се намират на и под 116 точки и високи равнища на автономност – на и над 128 точки.

За изследване на влиянието на останалите променливи са обособени следните групи:

- по вътрешен и външен ЛК;
- с оглед нивото на аз-ефективност: ниска, средна, висока (според получените резултати от описателната статистика);
- при яснотата на аз-концепцията: ниска, средна, висока (според получените резултати от описателната статистика);
- според равнището на самооценка: висока, реална и завишена.

В таблица 4 са изнесени резултатите от проведения едномерен еднофакторен дисперсионен анализ (ANOVA) за изследване влиянието на всяка от описаните променливи върху автономното функциониране на личността.

Таблица 4. Влияние на всяка една от променливите Самооценка, Яснота на Аз-концепцията, Аз-ефективност и Локус на контрол върху Автономността (ANOVA).

Зависими променливи	Независими променливи							
	Самооценка		Яснота на Аз-концепцията		Аз-ефективност		Локус на контрол	
	F	Ниво на значимост	F	Ниво на значимост	F	Ниво на значимост	F	Ниво на значимост
Автономност	12,979	0,000	5,701	0,004	18,616	0,000	2,645	0,107
Ценностна автономност	16,164	0,000	10,378	0,000	10,875	0,000	2,859	0,094
Емоционална автономност	1,012	0,317	3,255	0,042	8,105	0,001	,063	0,802
Поведенческа автономност	14,713	0,000	2,624	0,077	15,875	0,000	2,295	0,133
Автономност по отношение на семейната лоялност	2,803	0,097	0,625	0,537	1,986	0,142	1,230	0,270

Резултатите показват, че върху общото равнище на автономност в зряла възраст влиянието оказват самооценката, яснотата на Аз-концепцията и Аз-ефективността. Локализацията на контрола не оказва влияние върху автономното функциониране.

Компонентите на автономността са повлияни от различни променливи:

➤ върху **Ценностната автономност** (способността на личността да взема професионални, морални и религиозни решения) влияят общата самооценка (себеуважението и себеприемането), яснотата на Аз-концепцията (надеждни, ясни и стабилни във времето възгледи за себе си) и Аз-ефективността (вярата с собствените способности за справяне с трудни ситуации);

➤ върху **Емоционалната автономност** (стрежеж към самоконтрол, емоционална независимост, интерперсонална компетентност и поемане на социална отговорност) въздействие оказва само Аз-ефективността (убедеността в собствените способности, ефективност и компетентност); влиянието е по посока повишаване на емоционалната автономност с повишаване нивото на Аз-ефективност, т.е. в групата с висока Аз-ефективност нивата на емоционална автономност са също високи.

➤ **Поведенческата автономност** (свобода на действие и поемане на отговорност за собственото поведение) е значимо различна в групите с високи, средни и ниски равнища на Аз-ефективност и обща Самооценка. Въздействието е по посока на повишаване на поведенческата автономност. Индивидите с висока самооценка и висока убеденост в своите способности и компетенции ще действат по-свободно и по-отговорно в сравнение с хората, които имат ниска самооценка и се съмняват в способността си да избират ефективни поведения и да ги изпълняват успешно.

➤ **Автономността по отношение на лоялността към биологичното семейство** не се различава значимо в групите със средни, ниски или високи равнища на изследваните променливи.

Въз основа на проведения дисперсионен анализ можем да обобщим:

➤ **Аз-ефективността** оказва влияние върху общото равнище на автономност и върху нейните компоненти (емоционална, поведенческа и ценностна автономност).

➤ **Локализацията на контрол** не оказва влияние върху автономността и нейните компоненти;

➤ **Яснотата на Аз-концепцията** не влияе върху общото равнище на Автономността, но оказва въздействие върху нивата на Ценностната автономност;

➤ **Самооценката** влияе върху Автономността и върху някои нейни компоненти като поведенческа и ценностна автономност;

Заключение:

Сред студентската младеж най-високо е равнището на ценностна автономност, а най-ниско: на емоционалната, т.е. младите хора се чувстват свободни при вземането на решения, но имат трудности с поемането на социална отговорност, със самоконтрола и емоционалната си независимост.

Изследването на различията по възрастов признак показват, че в периода на възникваща зрелост индивидите се отличават със значимо по-ниски показатели по отношение на поведенческата автономност. Това обяснява липсата на усещане за свобода на действие и трудностите при поемане на отговорност за действията и постъпките в тази възраст.

Установени са значими положителни корелационни връзки между автономност, яснота на Аз-концепцията, самооценка и Аз-ефективност, но не и между автономност и локализация на контрола. Хората, както с интернална, така и с екстернална локализация на контрола, могат да постигнат високи равнища на личностна автономност.

Личностите фактори, които оказват влияние върху съзряването и постигането статуса на автономия са *общата самооценка, яснотата на Аз-концепцията и Аз-ефективността*. Имаме основание да очакваме, че хората с висока самооценка и висока убеденост в собствените способности и компетенции ще постигат по-високи равнища на лична автономност в сравнение с хората с ниска обща самооценка и съмнения в способността си да избират ефективни поведения и да ги изпълняват успешно. Постигнатите резултати могат да бъдат използвани в практическата психологична работа, когато е необходимо консултирането да бъде фокусирано върху развитието на автономността през юношеството, в периода на възникващата зрелост и през младостта. Повишаването на общата Аз-ефективност влияе и върху компонентите на автономността: поведенческа, емоционална и ценностна автономност. Консултативната работа, която повлиява благотворно върху общата самооценка, ще създаде условия за повишаване на ценностната и поведенческата автономност. Нито един от изследваните личностни фактори не оказва влияние върху развитието на автономността по отношение на семейната лоялност. Нужни са допълнителни изследвания за изясняването на факторите, които въздействат върху повишаване на автономността по отношение на семейната лоялност, действат като опосредстваци променливи или детерминират развитието на автономността на личността като цяло.

Литература:

1. Ганева, З. *Социални идентичности и психично благополучие*. Valdex, 2010.
2. Дилова, М. *Експериментална психология на себепознанието*. Нов български университет, 2008.
3. Радославова, М. & А.Величков. *Методи за психодиагностика*. Пандора Прим, 2005.
4. Anderson, R., Worthington, L., Anderson, W. & G. Jennings. The Development of an Autonomy Scale. *Contemporary Family Therapy*, 1994, Vol. 16, Iss. 4, 329–345.
5. Anthony, R. & Jr. Artino. Academic self-efficacy: from educational theory to instructional practice. *Perspectives on Medical Education*, 2012, Vol. 1, Iss. 2, 76-85, 2012
6. Arnett, J.J. Conceptions of the Transition to Adulthood: Perspectives From Adolescence Through Midlife. *Journal of Adult Development*, 2001, 8, 133-143.
7. Arnett, J. J. The Psychology of Globalization, *American Psychologist*, 2002, Vol. 57, No. 10, 774-783.
8. Campbell, J., Trapnell, P., Heine, S., Katz, I., Lavallee, L. & D. Lehman. Self-concept clarity: Measurement, personality correlates, and cultural boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1996, Vol. 70, Iss. 1, 141-156.
9. Corcoran, K. & J. Fischer. *Measures for Clinical Practice*, The Free Press, 2000.
10. Corwyn, R. F. The Factor Structure of Global Self- Esteem among Adolescents and Adults, *Journal of Research in Personality*, 2000, Vol. 34, Iss. 4, 357-379.
11. Diehl, M. & E. Hay. Self-concept differentiation and self-concept clarity across adulthood: association with age and psychological well-being. *The International Journal of Aging and Human Development*, 2011, Vol. 73, Iss. 2, 125–152.
12. Phillips, J. & S. Gully. Role of Goal Orientation, Ability, Need for Achievement, and Locus of Control in the Self-Efficacy and Goal-Setting Process, *Journal of Applied Psychology*, 1997, Vol. 82, No. 5, 792-802.
13. Garcia, T. & P.R. Pintrich. The Effects of Autonomy on Motivation and Performance in the College Classroom, *Contemporary Educational Psychology*, 1996, Vol. 21, Iss. 4, 477-486.

14. Gavreliuca, A. & D. Gavreliuca. Social axioms, cultural dimensions and personal autonomy in Romanian educational field, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2012, Vol. 33, 223-227.
15. James, W. *The Principles of Psychology*. New York: Henry Holt, 1890.
16. Luycx, K., Soenens, B., Berzonsky, M. D., Smits, I., Goossens, L. & M. Vansteenkiste. Information-oriented identity processing, identity consolidation, and well-being: The moderating role of autonomy, self-reflection, and self-rumination. *Personality and Individual Differences*, 2007, Vol. 43, 1099-1111.
17. Rosenberg, M. *Society and the adolescent selfimage*. Princeton, NJ: Princeton, University Press, 1965.
18. Rotter, J. B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 1966, Vol. 80, Iss. 1, 1-28.
19. Sousa, C., Coelho, F. & E. Guillaumon-Saorin. Personal Values, Autonomy, and Self-efficacy: Evidence from frontline service employees. *International Journal of Selection and Assessment*, 2012, Vol. 20, Iss. 2, 159-170.
20. Tilfarlioglu, F.Y. & F. S. Ciftci. Supporting Self-efficacy and Learner Autonomy in Relation to Academic Success in EFL Classrooms (A Case Study). *Theory & Practice in Language Studies*, 2011, Vol. 1, Iss. 10, 1284-1294.
21. Ummet, D. Self-esteem among college students: a study of satisfaction of basic psychological needs and some variables. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2015, Vol. 174, 1623-1629.
22. Van Dinther, M., Dochy, F. & M. Segers. Factors affecting students' self-efficacy in higher education. *Educational Research Review*, 2011, Vol. 6, 95-108.
23. Wallston, B. & K. Wallston. Locus of Control and Health: A Review of the Literature. *Health Education Monographs*, 1978, Vol. 6, Iss. 2, 107-117.
24. Warner, L. M., Ziegelmann, J. P., Schüz, B., Wurm, S., Tesch-Römer, C., & R. Schwarzer (2011). Maintaining autonomy despite multimorbidity: self-efficacy and the two faces of social support. *European Journal of Ageing*, Vol. 8, Iss. 1, 3-12.
25. Williamson, D. Personal authority via termination of the intergenerational hierarchical boundary: A „new“ stage in the family life cycle. *Journal of Marital and Family Therapy*, 1981, Vol. 7, 441-452.
26. Williamson, D. Personal authority via termination of the intergenerational hierarchical boundary: Part II. The consultation process and the therapeutic method. *Journal of Marital and Family Therapy*, 1982a, Vol. 8, 23-28.
27. Williamson, D. Personal authority in family experience via termination of the intergenerational hierarchical boundary: Part III. Personal authority defined, and the power of play in the change process. *Journal of Marital and Family Therapy*, 1982b, Vol. 8, 309-324.
28. Woodruff, S. & J. Cashman. Task, domain, and general efficacy: A reexamination of the self-efficacy scales. *Psychological Reports*, 1993, Vol. 72, 423-432.
29. Wu, C., Griffin, M. A. & S. K. Parker. Developing agency through good work: Longitudinal effects of job autonomy and skill utilization on locus of control, *Journal of Vocational Behavior*, 2015, Vol. 89, 102-108.